

<https://doi.org/10.26565/2074-8167-2026-58-12>  
УДК 373.5.016:34]:37.017.4

**Тетяна Олексіївна Ремех**

*кандидат педагогічних наук, старший дослідник,  
завідувачка відділу суспільствознавчої освіти*

*Інституту педагогіки НАПН України*

*вул. Сіхових Стрільців, 52-Д, м. Київ, Україна, 04053*

*<https://orcid.org/0000-0002-5666-6640> remehtatyana@gmail.com*

## ПРАВОВА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В 9 КЛАСІ НУШ: ІНТЕГРАЦІЯ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗМІСТУ Й МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ

У статті розглянуто проблему функціональної диференціації змісту предметів «Правознавство» та «Громадянська освіта» в 9 класі Нової української школи, а також підходів до їх викладання. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю мінімізації надмірного дублювання навчального матеріалу та оптимізації освітнього процесу в межах однієї галузі в умовах кількісно невеликого навчального часу.

Розроблено та практично перевірено концепцію змістової та методичної диференціації, що базується на розмежуванні навчальних фокусів: нормативно-процедурного (для правової освіти) та ціннісно-партисипативного (для громадянської освіти). Запропонована структура дає змогу розрізнити об'єктивні складники правового регулювання (норми, процедури, інституційні механізми), які формують ядро змісту «Правознавства», та суб'єктивні виміри громадянської компетентності (ідентичність, цінності, активна участь), що лежать в основі «Громадянської освіти».

У статті представлено авторський педагогічний інструментарій, розроблений для підтримки диференційованого викладання зазначених предметів. Моделі «методичний квадрат» та «методичний міст» дозволяють забезпечити перехід від засвоєння учнями статичних правових норм до опанування форм і способів громадянської дії й демократичної участі. Особливу увагу приділено авторській концепції «тематичного вузла» як інструменту синхронізації навчання при збереженні функціональної автономії предметів. Наведено практичні приклади розмежування фокусів у межах спільних тем (права людини, громада, демократія).

Результати дослідження демонструють, що чітка диференціація змісту знижує ризик методичної інерції та створює продуктивну синергію в межах громадянської та історичної освітньої галузі.

Емпіричну основу дослідження склали результати всеукраїнського пілотування, дані щодо вибору підручників та аналіз запитів професійної спільноти під час тематичних вебінарів. Практична цінність роботи полягає у розробці конкретних стратегій планування викладання предметів у межах реформи базової середньої освіти.

**Ключові слова:** *Нова українська школа; правознавство; громадянська освіта; диференціація змісту; Методичний квадрат; Методичний міст; Тематичний вузол; громадянська участь; державний стандарт.*

---

**Як цитувати:** Ремех Т. О. Правова та громадянська освіта в 9 класі НУШ: інтеграція і диференціація змісту й методичних підходів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2026. № 58. С. 147–160. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2026-58-12>

**In cites:** Remekh, T. (2026.). Legal and civic education in grade 9 of the New ukrainian school: integration and differentiation of content and methodological approaches. *Scientific notes of the pedagogical department*, 58, 147-160. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2026-58-12> [in Ukrainian].

**Вступ.** Упровадження Державного стандарту базової середньої освіти (2020) та Концепції Нової української школи (НУШ) зумовлює необхідність оновлення дидактичних і методичних підходів до викладання предметів / курсів громадянської та історичної освітньої галузі. Актуальні інструктивно-методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України (2025) акцентують на стратегічній ролі цього складника у формуванні особистості, здатної критично аналізувати суспільні процеси, протистояти маніпуляціям та брати активну участь у житті спільноти, громади й держави.

Такий підхід корелює із сучасною ціннісно-партисипативною парадигмою громадянської освіти, де пріоритетом є не стільки засвоєння знань, скільки залученість та готовність учнів до практичної демократичної дії. Відтак, реалізація концептуальних засад НУШ у 9 класі загострює питання раціонального структурування освітнього контенту. Попри автономність двох окремих предметів, вони об'єднані спільним цільовим вектором, визначеним Державним стандартом базової середньої освіти, що передбачає єдність: 1) мети – формування вільної особистості, яка визнає цінність верховенства права та готова до активної участі в житті суспільства; 2) обов'язкових результатів – здатність аналізувати суспільні явища, захищати власні права та брати відповідальність за рішення; 3) базових знань – справедливість, свобода, закон, які є наскрізними для обох предметів Державний стандарт, 2020).

Ще у 2023 році науковцями відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України була обґрунтована доцільність створення інтегрованого курсу «Основи громадянської освіти та правознавства: практичний курс» для 8–9 класів. Хоча чинна на той час нормативна база не передбачала такої можливості, ухвалення нової редакції Типової освітньої програми (2024) фактично підтвердило запит на розширення громадянського складника освітньої галузі – викладання «Громадянської освіти», крім 8 класу, передбачено в 6, 7 та 9 класах. Це дало нам змогу запропонувати модель, де ці два предмети працюють як єдина система: від вивчення правових норм до активної громадянської дії.

Аналіз усього масиву чинних модельних навчальних програм (МНП) для 9 класу з «Правознавства» та «Громадянської освіти», представлених на офіційному ресурсі Міністерства освіти і науки України (2025), засвідчує стійку тенденцію до змістової інтеграції. Зокрема, у

програмах авторського колективу під керівництвом О. Пометун (2025a, 2025b) це виражається у схожості формулювань тематичних розділів та змістового наповнення, що логічно випливає з єдиних вимог до результатів навчання, визначених Державним стандартом базової середньої освіти (2020). Водночас загальна практика проектування змісту та методичних підходів в програмах нерідко призводить до змістового дублювання та методичної розмитості фокусів обох предметів.

Проведені нами опитування, а також результати фахових дискусій із учителями громадянської та історичної освітньої галузі під час всеукраїнських вебінарів, свідчать про їхні серйозні побоювання. Зокрема, у викладанні з 2026–2027 навчального року означених предметів постає виклик «змістової інфляції», зумовлений наявністю в МНП розділів зі схожою тематикою. Проблема полягає не лише в існуванні практично ідентичних за змістом «тем-близнюків» (демократія, права людини, громадянство, конституційні обов'язки, органи державної влади, місцеве самоврядування). Значно серйознішим ризиком є певна дезорієнтація суб'єктів освітнього процесу: вчителів – у відборі специфічного предметного змісту та адекватного йому методичного інструментарію, а учнів – у розумінні функціональної різниці між цими навчальними предметами. Без чіткого функціонального розмежування постає й загроза «методичної інерції», коли правознавство ризикує перетворитися на курс загальної соціології чи політології, а громадянська освіта – на механічне відтворення положень нормативно-правових актів. Це, на нашу думку, може призвести до нівелювання провідної ідеї НУШ: формування в учнів життєстійкості та правової грамотності як дієвих життєвих інструментів, а не лише відсторонених теоретичних конструкцій.

Водночас, попри очевидну синергію цих навчальних предметів, сучасний стан науково-методичного дискурсу характеризується певним теоретичним вакуумом щодо зворотного процесу – свідомої диференціації умовно інтегрованого змісту. Зокрема, дискусійним залишається питання збереження автономії «Правознавства» як прикладного інструментального предмета за домінування аксіологічного (ціннісного) підходу, притаманного «Громадянській освіті». Наявним у науковому просторі дослідженням з означеної / дотичної до цієї проблеми тематики бракує аналізу практичних механізмів, які б уможливили уникнен-

ня інформаційної надмірності при збереженні спільної галузевої мети.

Тому серед викликів для вчителя, який з 2026–2027 навчального року викладатиме в 9 класі предмет «Правознавство» та «Громадянська освіта», є подолання дублювання в темах, що мають схожі назви та зміст, однак потребують різних опцій. Окреслена нами проблема полягає у вмінні вчителя зберегти специфічну автономію кожного предмета, не втративши при цьому їхньої природної інтеграційної єдності.

Наше дослідження базується на принципі змістової та методичної диференціації, під якою ми розуміємо об'єктивну подвійність і функціональне розмежування змісту й методики цих предметів. Такий підхід уможливорює реалізацію кожним із означених предметів свого унікального потенціалу: для правознавства – через нормативно-інструментальну логіку, для громадянської освіти – через ціннісно-партиципативну парадигму.

Методологічним орієнтиром нашого дослідження є напрацювання Ради Європи, викладені у Reference Framework of Competences for Democratic Culture (2018), де акцентовано на важливості ціннісного та діяльнісного компонентів освіти. У нашому дослідженні ми спиралися на концепцію Дж. Вестгаймера та Дж. Кана (Westheimer & Kahne, 2004), які обґрунтовують перехід від теоретичного знання про демократію до активної громадянської участі (в нашій науковій розвідці відображено через диференціацію нормативного та партиципативного фокусів викладання двох предметів), а також на праці Рібекки Вінтроп, в яких вона відстоює думку щодо громадянської освіти як важливого компоненту освіти XXI століття (Rebecca Winthrop, 2020).

На нормативному рівні в Україні цей вектор закріплено Законом «Про освіту» (2017 р.), де громадянська освіта визначена як складник, спрямований на формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією особою своїх прав і обов'язків, усвідомленням цінностей демократичного суспільства та верховенства права. Ці засади деталізовано в Державному стандарті базової середньої освіти (2020), що визначає мету громадянської та історичної освітньої галузі, результати навчання й орієнтири для оцінювання.

Окремої уваги в ході дослідження приділено Плану заходів з реалізації Концепції розвитку громадянської освіти в Україні до 2030 року, до обговорення якого було залучено розробника цього дослідження. Метою цього документу

є формування активної громадянської позиції, демократичної культури та відповідальності особистості. Серед пріоритетних напрямів, зазначених у ньому, відмітимо дотичні до нашого дослідження як-от: розвиток системи громадянської освіти через оновлення програм, посібників; інтеграція компетентностей у різні курси; створення умов для практичної реалізації знань шляхом підтримки учнівського самоврядування, волонтерства та проєктної діяльності (План заходів з реалізації Концепції розвитку громадянської освіти, 2024).

Здійснений нами огляд актуальних досліджень засвідчує, що у фокусі наукової дискусії перебувають різні аспекти шкільної громадянської та правової освіти: питання формування / розвитку громадянської ідентичності, компетентностей залученості учнівства до суспільних процесів (Пометун, 2023; Рябовол, 2023); роль громадянської освіти як інструменту розвитку толерантності, критичного мислення та відповідальності (Бабкіна, 2018; Мелеганіч, 2018); теоретичні засади інтеграції та реалізації компетентнісного підходу в громадянській та історичній освітній галузі (Гупан, 2022; Пометун, 2022); інноваційні підходи до структурування змісту предмета «Правознавство» (Ремех, 2023; Рябовол, 2025; Ремех & Рябовол, 2026).

Важливе значення для нашого дослідження мали також праці, присвячені методичній підготовці майбутніх учителів та підвищенню кваліфікації вчителів-практиків. Зокрема, у підручнику для студентів за редакцією Т. Бакки та Т. Мелещенко висвітлено фундаментальні засади методики навчання громадянської освіти (Бакка & Мелещенко, 2019), а методичні рекомендації Н. Гупана та колег (Гупан & ін., 2024) пропонують практичний інструментарій для розвитку громадянської активності учнів на навчальних заняттях із предметів громадянської та історичної освітньої галузі.

Однак, на відміну від солідного доробку в царині громадянської освіти, методичні аспекти викладання правознавства в умовах НУШ залишаються недостатньо висвітленими. Обмежена кількість науково-методичних публікацій щодо викладання правознавства в 9 класі НУШ пояснюється новизною предмета в межах реформи (його викладання стартує з 2026–2027 н.р.) та домінуванням у світовій практиці інтегрованого підходу, де правовий складник зазвичай є частиною загальних громадянсько-назничих курсів, про що ми зазначали в попередніх працях (Рябовол & Ремех, 2024).

**Метою статті** є обґрунтування концепції змістової та методичної диференціації як інструменту функціонального розмежування шкільної правової та громадянської освіти. Для досягнення мети було сформульовано такі дослідницькі завдання: проаналізувати точки змістового перетину в МНП «Правознавство» та «Громадянська освіта» для 9 класу закладів загальної середньої освіти (Пометун & ін., 2025а, 2025b); обґрунтувати авторський «методичний квадрат» як алгоритм диференціації навчання дев'ятикласників означених предметів; оцінити результативність запропонованого підходу на основі статистичних даних вибору підручників та відгуків учителів пілотних класів.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що свідома диференціація змісту та методичних підходів дозволить не лише мінімізувати ризик змістового дублювання, а й обрати адекватний інструментарій навчання. Це забезпечить синергію предметів «Правознавство» та «Громадянська освіта» через чітке розмежування дослідницьких фокусів: «норма» (правничо-догматичний підхід) – для першого та «дія» (партисипативний підхід) – для другого.

**Методологія дослідження.** Представлені в статті результати є частиною прикладного дослідження відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України «Проектування змісту і методика навчання учнів 7–9 класів історії та громадянської освіти», що триває з 2024 по 2026 рр. Концептуальні засади дослідження базуються зокрема на принципі наступності: від реалізації інтегрованого підходу в підручниках для 5–6 класів (де історія та громадянська освіта представлені як єдиний навчальний курс «Досліджуємо історію і суспільство») до функціональної диференціації цих предметів, а також правознавства в 9 класі. Системна лінійка з 12 підручників для базової школи, створені співробітниками відділу, а також оновлений методичний інструментарій, були представлені та обговорені в ході Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні підходи до структурування змісту й методичного апарату підручників із громадянської та історичної освітньої галузі» (26 лютого 2026 р.), присвяченого 100-річчю Інституту педагогіки.

У дослідженні застосовано дизайн змішаного підходу, що поєднує якісний та кількісний аналіз результатів апробації навчальних матеріалів із правознавства та громадянської освіти. Зокрема, здійснено сутнісну аналітику нормативного забезпечення з проблеми до-

слідження, МНП (Пометун & ін., 2025а, 2025b), посібників як частин підручників (Ремех & Рябовол, 2026; Пометун & ін., 2026), створених на основі МНП (їх співавтором є розробник цієї наукової розвідки) в контексті методологічного та методичного розрізнення з огляду на окреслену тематику; систематизовано й узагальнено запити на вебінарах, відкриті відповіді анкет; оновлено навчальні матеріали відповідно до отриманих результатів. Кількісний аналіз проведено на основі емпіричного збору даних за результатами педагогічного експерименту, висвітленого нижче. Теоретичне узагальнення та синтез отриманих даних є основою для висновків щодо прямого зв'язку між моделлю диференціації правової та громадянської освіти в 9 класі НУШ та її практичним втіленням у змісті навчальних книг кожного із предметів.

Емпіричною базою дослідження є результати взаємодії з педагогічною спільнотою протягом 2025–2026 рр. Зокрема, кількісні показники отримано через: аналіз вибору підручників, де із 421149 загальної кількості учнів 9 класу вчителями обрано: підручник «Громадянська освіта» – для 196528 учнів, підручник «Правознавство» – для 66738 учнів (згідно з Протоколом УІРО про результати конкурсу підручників для 9 класу); спілкування з професійною спільнотою – 624 вчителями громадянської та історичної освітньої галузі, які зареєструвалися та взяли участь у серії вебінарів із правознавства та громадянської освіти; співпрацю з пілотною групою – вчителями закладів загальної середньої освіти – учасниками Всеукраїнського інноваційного проекту з розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для НУШ, зокрема, тестування посібників як частин майбутніх підручників у пілотних класах здійснювали: з «Громадянської освіти» – 16 вчителів, з «Правознавства» – 12 вчителів відповідно.

Окрему увагу в дослідженні приділено результатам включеного педагогічного спостереження вчительки Рівненського ліцею, яка здійснювала пілотування обох навчальних предметів паралельно. Її рефлексії та висновки, представлені у форматі глибинного інтерв'ю, склали основу для верифікації запропонованих стратегій синхронізації цих предметів.

Проведене дослідження базується на використанні таких інструментів: анкетування вчителів, які викладали в пілотних класах, що послугувало основою для аналітики зворотнього зв'язку за допомогою Google Forms стосовно доступності змісту, обсягу текстів та ефективності практико-орієнтованих завдань;

аналіз запитів під час вебінарів, завдяки чому здійснено систематизацію запитань у реєстраційних формах та чатах ефірів, що дало змогу виокремити найбільш проблемні точки «змістового перетину» предметів; компаративний аналіз МНП «Правознавство» та «Громадянська освіта» для 9 класу закладів загальної середньої освіти (Пометун & ін., 2025a, 2025b), а також відповідних підручників (Ремех & Рябовол, 2026; Пометун & ін., 2026), з метою моделювання функціонального розмежування правового та громадянського складників змісту освіти; виявлення специфіки висвітлення «тем-близнюків» та апробації інноваційної методики навчання в обох предметах.

Розмежування змісту і методичних підходів до навчання правознавства та громадянської освіти в 9 класі НУШ обґрунтовано шляхом теоретико-аналітичного узагальнення та систематизації результатів проведеного педагогічного дослідження з метою моделювання диференційованого підходу. Дослідження тривало протягом 2025–2026 рр. й уналежнювало такі етапи:

- проектування та розробка: створення концепцій та рукописів навчальних посібників (як частин майбутніх підручників) для 9 класу з «Правознавства» та «Громадянської освіти» двома авторськими колективами, до складу яких входив розробник цього дослідження (Ремех & Рябовол, 2026; Пометун & ін., 2026);
- науково-педагогічна експертиза: комплексне оцінювання матеріалів фаховими предметними комісіями УІРО, за результатами якого двом підручникам було надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»;
- експериментальне пілотування: впровадження розроблених матеріалів в освітній процес пілотних класів НУШ та збір розгорнутих відгуків від учителів-апробаторів;
- методична підтримка та корекція: проведення серії всеукраїнських вебінарів для вчителів освітньої галузі з метою роз'яснення підходів до розмежування змісту й методичних підходів; доопрацювання змістового наповнення й методичного апарату підручників на основі аналізу експертних зауважень та пропозицій учителів пілотних класів;
- аналітичне узагальнення: систематизація отриманих результатів та підготовка підручників «Правознавство» та «Громадянська освіта» до масового видання.

**Результати дослідження.** Для нашого дослідження вважаємо за необхідне звернутися до сутнісних характеристик обох навчальних предметів, закладених у сучасній педагогічній науці. Це дозволить виявити фундаментальні відмінності в їхньому змістовому наповненні, що, своєю чергою, складе підґрунтя для вибору адекватних (з точки зору ефективності) методичних підходів у викладанні.

Правознавство у закладах загальної середньої освіти традиційно розглядають як навчальний предмет, зміст якого охоплює систему знань про державу і право, правові норми, що регулюють суспільні відносини, та галузі права. Його ключовим завданням є формування правової свідомості та правової культури учнівства через опанування юридичної догматики та алгоритмів застосування норм права в типових життєвих ситуаціях. У контексті нашого дослідження ми розглядаємо правознавство як інструментальний предмет, що озброює учня конкретними механізмами захисту своїх інтересів у правовому полі.

Громадянська освіта, натомість, є значно ширшим міждисциплінарним феноменом. Згідно із сучасними підходами, це цілісна система навчання та виховання, спрямована на формування громадянських компетентностей, цінностей демократії, поваги до прав людини та готовності до відповідальної участі в суспільному житті. Якщо правознавство фокусується на «букві закону», то громадянська освіта – на «духові демократії», виступаючи ціннісно-партисипативною платформою для формування ідентичностей та соціальної активності особистості. Виходячи з цього, ми пропонуємо розглядати громадянську освіту як цілеспрямоване навчання учнів форм і способів залученості до суспільного й політичного життя. Такий підхід переносить акцент із пасивного засвоєння знань про суспільство на активне опанування інструментами участі (партисипації), що є надважливим чинником формування суб'єктності громадянина в умовах сучасних викликів (Ремех, 2021).

Таке розуміння сутності означених навчальних предметів дозволяє стверджувати, що їхня інтеграція при викладанні в 9 класі не має призводити до взаємопоглинання, а має базуватися на їхній взаємодоповнюваності, коли правознавство дає інструмент, а громадянська освіта – сенс і мотивацію для його використання.

У двох підручниках, створених нами за відповідними МНП, впроваджено концепцію, де

«Правознавство» виконує інструментальну функцію, а «Громадянська освіта» – ціннісну, що є відповіддю на головний виклик для вчителя – ризик дублювання змісту в «темах-близнюках».

Для оперативного розмежування тем ми пропонуємо використовувати «методичний квадрат» – алгоритм, що дозволяє розкласти будь-яку схожу за змістом тему на чотири складники, чітко закріплюючи кожен за відповідним предметом:

- 1) юридичний алгоритм (фокус «Правознавства»): покрокова інструкція «як це влаштовано згідно із законом» – учень опановує конкретний порядок дій (наприклад, алгоритм укладання трудового договору чи звернення до омбудсмена);
- 2) об'єктивна процедура (фокус «Правознавства»): вивчення інституцій, регламентів та норм – робота з текстом закону, вивчення повноважень органів влади та структури правової системи;
- 3) соціальна цінність (фокус «Громадянської освіти»): акцент на аксіологічному підґрунті (чому це важливо?) – дослідження понять гідність людини, справедливості, солідарності, що стоять за кожною правовою нормою;
- 4) суб'єктивна участь (фокус «Громадянської

освіти»): особиста дія громадянина (що я можу зробити?) – опанування форм залученості – від створення петиції чи волонтерського проєкту до активної адвокації змін у громаді.

Така структура «методичного квадрата» дає змогу вчителю чітко розподілити навчальний матеріал і навчальний час: вектори 1 та 2 забезпечують правову грамотність учнівства, а вектори 3 та 4 – їхню громадянську спроможність. Використання цієї матриці дає змогу уникнути дублювання змісту: якщо в «Правознавстві» учитель «заповнює» вектори 1 та 3 (наприклад, порядок звернення до омбудсмена), то в «Громадянській освіті» фокусується на векторах 2 та 4 (наприклад, чому важливо захищати свою гідність і як об'єднатися з іншими для адвокації змін). Таким чином, «методичний квадрат» виступає своєрідним фільтром: він убезпечує перетворення правознавства на філософські роздуми, а громадянської освіти – на сухе відтворення положень нормативно-правових актів.

У ході проведеного нами дослідження доведено, що методичне розв'язання проблеми «тем-близнюків» полягає у чіткому розмежуванні дослідницького фокусу двох предметів (таблиця 1).

Таблиця 1

Розмежування у темах предметів зі схожим змістовим наповненням

Table 1

Division in the topics of subjects with similar content

| Тема-близнюк           | фокус в «Правознавстві»<br>(нормативність)                                                                                          | фокус в «Громадянській освіті»<br>(партисипація)                                                                                    |
|------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Гідність і право       | Юридичне закріплення гідності в Конституції України та міжнародних актах. Право на повагу до гідності як невідчужуване право людини | Гідність як етична категорія та самоцінність. Практики самоповаги й визнання гідності інших у шкільній спільноті / місцевій громаді |
| Права людини           | Юридичний зміст прав і свобод, класифікація, механізми захисту (суд, омбудсман), міжнародні конвенції                               | Ціннісна основа прав і свобод, толерантність, солідарність, адвокація і захист прав у повсякденному житті                           |
| Демократія             | Процедури: виборче право, принципи народовладдя, поділ влади на гілки, правовий статус політичних партій                            | Демократія як спосіб взаємодії: культура діалогу, критичне сприйняття інформації, участь у прийнятті рішень                         |
| Місцеве самоврядування | Система органів місцевого самоврядування, повноваження голів та депутатів, правова основа діяльності                                | Громадянська участь: петиції, бюджет участі, волонтерство, реальне вирішення локальних проблем                                      |

З описаного вище слідує, що в навчанні дев'ятикласників предмета «Правознавство» вчитель мусить фокусуватися на нормі та алгоритмі, де ключовими питаннями є: Як це влаштовано з точки зору закону? Що дозволено /

заборонено?). Тут основними методичними інструментами буде робота зі статтями нормативно-правових актів, юридичними пам'ятками та розв'язання правових кейсів. Викладаючи предмет «Громадянська освіта», вчитель

має акцентувати увагу учнів на цінностях та дії, спонукаючи їх обдумувати ключові питання: Як я можу на це вплинути? Чому я дію / ми діємо?). І ось тут основним інструментарієм буде соціальне проектування, дискусійні панелі, аналіз медіатекстів.

Важливою відмінністю змісту громадянської освіти в нашій концепції є акцент на ціннісному (моральному) орієнтирі, а не на юридичному документі чи правовій нормі. Так, вивчаючи права дитини, ми пропонуємо не заглиблюватися в юридичні процедури, а обговорювати можливості дитини захистити себе через довіру до дорослих (батьків, вчителів, психологів). Громадянський обов'язок захищати Вітчизну в громадянській освіті розглядається нами не лише як юридична норма, а як етичний вибір кожного – через волонтерство, інформаційний спротив та підтримку ЗСУ. Це уможлиблює формування в учнів відчуття приналежності та ідентичності, що є глибшим за формально-правовий статус, хоча і пов'язаний із ним.

Окремим методичним викликом для вчителів є викладання тем щодо прав людини в умовах воєнного стану. Тут концепція розмежування дослідницьких фокусів набуває особливої ваги: у предметі «Правознавство» вчитель має розгортати пізнавальну діяльність учнів у юридичній площині: що таке правовий режим воєнного стану, які права згідно зі статтею 64 Конституції України можуть бути обмежені, а які – ні, як працює міжнародне гуманітарне право і т. ін., що дає учню розуміння меж і алгоритмів законних обмежень; у предметі «Громадянська освіта» вчитель переносить фокус на дію та солідарність: збереження людської гідності в екстремальних умовах; способи підтримки згуртованості громади, роль волонтерства як форми громадянської участі, протидія дезінформації і т. ін., що уможлиблює уникнення сухого переліку обмежень, перетворюючи знання на інструмент життєстійкості.

Приклад, що ілюструє вищевикладені міркування, подано в таблиці 2.

Таблиця 2.

Диференціація змісту та методики в темі «Права людини»

Table 2.

Differentiation of Content and Methods in the "Human Rights" Topic

| Аспект теми        | Правознавство (норма)                                                                                       | Громадянська освіта (дія)                                  |
|--------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| Дослідницька опція | Юридична догматика (аналіз норми)                                                                           | Соціальна праксеологія (аналіз практики)                   |
| Ключовий акцент    | Класифікація прав, процедури захисту, роль омбудсмана                                                       | Гідність як джерело прав, солідарність, інклюзія           |
| Провідний метод    | Робота з НПА, юридичне моделювання (кейс-стаді)                                                             | Соціальне проектування, адвокація, дебати                  |
| Результат навчання | Учень розрізняє порушення прав людини, знає, куди (до яких органів) звернутися за захистом порушеного права | Учень знає, як об'єднатися для захисту спільного інтересу  |
| Інформаційне поле  | Правове регулювання доступу до інформації, захист персональних даних                                        | Медіаграмотність, критичне мислення, протидія маніпуляціям |
| Воєнний стан       | Юридичний режим обмежень, окремі норми міжнародного права                                                   | Волонтерство, взаємодопомога, стійкість громади            |

Логічним продовженням концепції диференціації є розроблений нами «методичний міст», який демонструє перехід від статичної картини правового устрою (предмет «Правознавство») до динамічної моделі громадянської активності (предмет «Громадянська освіта»). Нами було проведено порівняльний аналіз чинних трьох МНП із «Громадянської освіти» та чотирьох – із «Правознавства», на основі якого виокремлено ключові тематичні вузли,

де ризик дублювання є найвищим, з метою визначення шляхів їх розмежування.

Для практичної реалізації цієї стратегії ми впровадили поняття «тематичний вузол», під яким розуміємо спільну для обох предметів змістову одиницю (тему), яка потребує чіткого розподілу змістових і методичних акцентів задля уникнення дублювання, з одного боку, та забезпечення галузевої синергії, з другого. Тематичний вузол дозволяє вчителю синхро-

нізувати викладання, переходячи від теоретико-правового фундаменту до практичної громадянської дії.

На основі аналізу МНП виокремлено три ключові тематичні вузли, що потребують особливої уваги в 9 класі НУШ:

Тематичний вузол 1. Права людини та механізми їх захисту. У межах цього вузла вивчення правознавства фокусується на нормативно-інструментальному аспекті: опануванні юридичної класифікації прав (особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні), аналізі фундаментальних міжнародних документів (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) та вивченні інституційної системи захисту (роль Омбудсмена та судових органів). Натомість в громадянській освіті цей матеріал трансформується у площину соціальної праксеології та партисипації. Акцент переноситься на діяльність правозахисників як реальних постатей («жива історія»), практику виявлення порушень у повсякденному житті та формування громадянської стійкості. Методична логіка вузла полягає, наприклад, у тому, що на правознавстві учень засвоює зміст статті 55 Конституції України, а на громадянській освіті опановує алгоритми звернення до громадських організацій або медійної адвокатиї, що робить цю конституційну статтю дієвим інструментом захисту.

Тематичний вузол 2. Громада та участь (місцеве самоврядування). Вивчення тем цього вузла на заняттях правознавства спрямоване на розуміння структури і повноважень органів місцевого самоврядування: учні досліджують законодавчо визначений порядок їх формування та принципи функціонування. Основним результатом є побудова когнітивної схеми владних повноважень та взаємодії з державними органами в межах громади. У навчанні громадянської освіти зміст вузла наповнюється інструментами безпосереднього впливу громадянина на місцеву владу: молодіжні ради, електронні петиції, волонтерські проекти, громадські слухання. Тут диференціація проявляється через зміну виду діяльності: якщо на занятті з правознавства дев'ятикласники, наприклад, описують / моделюють структуру місцевої ради згідно із законом, то на занятті з громадянської освіти – розробляють проект для Бюджету участі або планують реальну волонтерську акцію в межах своєї громади.

Тематичний вузол 3. Вибори та демократія. Правознавчий аспект цього вузла охоплює

юридичні засади виборчого права (активне та пасивне), аналіз типів виборчих систем та чинного законодавства України. Основна мета – сформулювати чітке розуміння процедурної легітимності демократичного процесу. У громадянській освіті фокус зміщується на ціннісні орієнтири і критичний аналіз: принципи демократії як способу взаємодії, роль політичних партій у громадянському суспільстві, відповідальність за свідомий вибір тощо. Тут методологічне розмежування дозволяє правознавству пояснити різницю між мажоритарною та пропорційною системами, тоді як громадянська освіта зосереджується на розвитку навичок критичного аналізу передвиборчих програм та здатності протидіяти маніпулятивним технологіям.

При цьому диференціація не означає повну ізоляцію цих предметів. До прикладу, розроблена нами інноваційна МНП «Правознавство» для 9 класу закладів загальної середньої освіти (Пометун, 2025а) пропонує розпочинати вивчення предмета не з сухої теорії держави і права (як це було традиційно і є нині в інших МНП – держава, її ознаки, теорії походження, поняття права тощо), а з аксіологічного фундаменту – права як цінності, його нерозривного зв'язку з мораллю та людською гідністю як джерела права (Пометун & ін., 2025а, с.4). Це, на нашу думку, створює ідеальний дидактичний перетин: на заняттях громадянської освіти учні актуалізують знання про гідність, отримані на правознавстві, що дає змогу вчителю вибудувати наскрізну лінію: *Гідність (основа) — Право (інструмент захисту) — Громадянська дія (форма реалізації)*.

Аналіз вибору вчителями підручників для 9 класу підтвердив запит на запропоновану нами науково-методичну концепцію, що базується на засадах компетентнісного та діяльнісного підходів: підручник «Громадянська освіта» обрали вчителі для 196 528 учнів (за наявних трьох рукописів це склало 46,6% ринку), а «Правознавство» – для 66 738 учнів (за наявних шести рукописів – 15,8% ринку). Високі показники переглядів вебінарів: 847 – вебінар № 3 «Як викладати предмети «Правознавство» та «Громадянська освіта» в 9 класі НУШ» (17 грудня 2025 року) та 936 – вебінар № 1 «9 клас: від теорії до участі – як підручник готує до громадянства» (виступ розробника цього дослідження на тему «Громадянська освіта в 9 класі: зміст, методика, взаємодія з правознавством»), що свідчить про критичну потребу вчителів у підходах до розмежування змісту та методики навчання означених предметів.

**Обговорення.** Отримані результати підтверджують ефективність концепції методичної диференціації змісту двох навчальних предметів, де «Правознавство» надає правову форму (нормативні межі), а «Громадянська освіта» наповнює її парсипативним змістом (суспільною дією). Як показали запити на вебінарах (зокрема, від 17.12.2025 та 04.02.2026), вчителі вбачають у такому підході можливість уникнути методичного формалізму та забезпечити реальну прикладну цінність кожного із навчальних предметів. Аналіз інтерв'ю з учительською пілотних класів Рівненського ліцею підтвердив нашу гіпотезу про ефективність диференційованого підходу. Зокрема, було зафіксовано, що паралельне викладання за нашою методикою дає змогу учням швидше розпізнавати правову форму та громадянський зміст суспільних явищ і процесів, уникаючи когнітивного навантаження через дублювання навчальної інформації.

Указане вище дало змогу авторським колективам (серед яких – розробник цього дослідження), які створювали відповідні підручники із означених предметів упровадити таку структуру параграфа в кожному з двох підручників: *Актуалізація → Мотивація → Опрацювання тексту → Дія*, де останній етап чітко диференційований: у «Правознавстві» – це, як правило, опанування юридичного інструмента (наприклад, написання заяви або розв'язання юридичної ситуації на основі фрагментів нормативно-правових актів), а в «Громадянській освіті» – соціального (застосування різних форм активностей, планування й реалізація соціального проєкту, аналіз суспільно значущих проблем та пошук варіантів їх розв'язання).

Отже, на відміну від поширених нині підходів до дифузного (невизначеного) поєднання суспільствознавчого контенту, ми пропонуємо чітке функціональне розмежування змісту обох навчальних предметів, де «Правознавство» фокусується на об'єктивному вимірі (правові норми, державні інституції, юридичні процедури), а «Громадянська освіта» – на суб'єктивному (формування ідентичності, розвиток внутрішнього «компасу» особистості, вибудовування громадянської позиції). Такий підхід не лише корелює з ідеями НУШ щодо плекання життєстійкості, а й озброює учня конкретним інструментарієм правової грамотності.

Наочним прикладом практичної диференціації є тип і зміст завдань у двох підручниках, присвячених темі місцевого самоврядування. Так, у §8 «Система органів державної влади та

місцевого самоврядування в Україні» підручника «Правознавство» під рубрикою «Діємо разом» учням запропоновано виконати таке завдання:

*На основі матеріалу підпараграфа проаналізуйте ситуацію за запитаннями до неї та презентуйте результати роботи класу:*

*Уявіть, що у вашому населеному пункті виникла проблема: стан шкільних укриттів непокоїть батьків учнів, адже деякі з них потребують ремонту.*

- 1. Які органи державної влади або місцевого самоврядування (із згадуваних у параграфі) можуть бути залучені до розв'язання цієї проблеми? Поясніть. Наприклад: місцева рада (чому?), відділ освіти (чому?) тощо.*
- 2. Які кроки кожен із визначених вами органів може зробити для розв'язання цієї проблеми? Наприклад: місцева рада може виділити кошти з місцевого бюджету; відповідний відділ може розробити план ремонту тощо.*
- 3. Як ці органи можуть взаємодіяти між собою, щоб ефективно розв'язати означену проблему? Наприклад: спільні перевірки, координація дій тощо (Ремех & Рябовол, 2026, с. 57).*

Тут учні працюють з інституційними компетенціями й правовими нормами. Водночас у § 9 «Як ми в громаді будуємо наше сьогодення й майбутнє» підручника «Громадянська освіта» в аналогічному методичному блоці учні мають виконати таке завдання:

- 4. Об'єднайтеся в групи й долучіться до завдання «Моя ідея для громади» за наведеним далі алгоритмом.*

*Сформулюйте проблему. Виберіть одну проблему (потребу) у вашій громаді (наприклад, у вашому дворі, на вулиці, у мікрорайоні, школі), яка, на вашу думку, потребує розв'язання.*

*Запропонуйте рішення. Яке конкретне рішення (проєкт) ви могли б запропонувати для цієї проблеми? Коротко опишіть його.*

*Визначте партнерів. Які органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, молодіжні ради могли б допомогти вам у реалізації цієї ідеї? Поясніть, чому саме вони.*

*Презентуйте. Обговоріть свою ідею з однокласниками / однокласницями. Чи підтримали б вони її? Які додаткові пропозиції вони внесли б? (Пометун & ін., 2026, с. 66–67).*

Таким чином, знання про органи державної влади та місцевого самоврядування, отримані учнями при вивченні правознавства, трансформуються в інструментарій реальної соці-

альної активності та партисипації на заняттях із громадянської освіти.

Важливим чинником реалізації концепції диференціації змісту та методичних підходів в умовах обмеженого часового ресурсу (17 годин на кожний з означених предметів) є використання інтерактивного електронного додатка (е-додаток). Нами встановлено, що цифрові інструменти не лише доповнюють зміст підручника, а і виступають автономним методичним середовищем для поглиблення змістової диференціації:

Для «Правознавства» е-додаток акцентує на нормативній точності та опануванні алгоритмів. Це інтерактивні тренажери, спрямовані на перевірку знань юридичної термінології, завдання на встановлення послідовності дій у правових ситуаціях. Такий інструментарій дає змогу автоматизувати перевірку репродуктивних знань, вивільняючи час навчального заняття для складнішого аналізу правових кейсів. Окрім того, цифрова платформа забезпечує вчителю можливість оперативного переходу до актуальних текстів нормативно-правових актів безпосередньо під час навчального заняття.

Для «Громадянської освіти» цифрові ресурси орієнтовані на ціннісне осмислення та розвиток критичного мислення учнів. Зокрема, у додатку вміщено відеосюжети соціальної спрямованості, що слугують основою для розлогих дискусій, та кейси, що потребують багаторівневого обговорення. Особливу роль відіграють інтерактивні вправи на виявлення власної позиції учнів (ціннісні шкали, вибір пріоритетів), що дають змогу учню усвідомити свій зв'язок із суспільними процесами без переобтяження процесу зайвою юридичною деталізацією.

Аналіз відгуків учителів пілотних класів підтверджує, що такий розподіл цифрових функцій допомагає вибудувати чітку межу між предметами: якщо е-додаток до підручника «Правознавство» вимагає від учня конкретики та логіки, то е-ресурс «Громадянської освіти» спонукає до рефлексії та аргументованого висловлення власної думки. Зворотний зв'язок, отриманий від цих учителів через анкетування, свідчить, що наявні в е-додатках робочі аркуші та тести для самоперевірки вивільняють час на занятті для обговорення, переносючи роботу з опанування алгоритмів у площину індивідуальної траєкторії учня. Це мінімізує ризик «методичної інерції», оскільки цифрові завдання чітко маркують специфіку предмета: наприклад, правовий тест вимагає точності, а громадянський проект – креативності та соціальної взаємодії.

Е-додаток до підручників з обох предметів є також ефективним ресурсом для організації диференційованих домашніх завдань, що враховують індивідуальний темп опанування матеріалу учнями, уможливаючи гнучке адаптування вчителем освітнього процесу до умов дистанційного або змішаного навчання.

Окрему увагу в ході обговорення результатів пілотування й апробації було приділено стратегіям календарно-тематичного планування. Нами виокремлено два основні підходи, які можна запропонувати вчителям цих предметів:

- стратегія «Фундамент – Надбудова» (послідовна): передбачає першочергове вивчення предмета «Правознавство» (І семестр), що створює нормативну базу для подальшої реалізації різних форм залученості у предметі «Громадянська освіта» (II семестр);
- стратегія «Дзеркальна синхронізація» (паралельна): вимагає від учителя філігранного узгодження тем тиждень у тиждень: наприклад, вивчаючи повноваження органів державної влади на заняттях із правознавства, учень одночасно на уроках громадянської освіти опановує інструменти впливу на ці органи через петиції чи участь у громадських слуханнях.

Вибір стратегії залежить від академічної свободи вчителя, проте обидві моделі, реалізовані в наших підручниках, спрямовані на подолання методичного розриву між знанням і дією.

Попри репрезентативність емпіричних даних, отриманих під час пілотування та вебінарної підтримки вчителів, ми маємо визначити певні обмеження цього етапу дослідження.

Апробаційний контекст та практичні виклики: оскільки у межах реформи НУШ масове впровадження МНП «Правознавство» та «Громадянська освіта» для 9 класу (Пометун та ін., 2025а, 2025b) та створених на їх основі підручників (Ремех & Рябовол, 2026; Пометун & ін., 2026) розпочнеться у 2026–2027 навчальному році, результати, представлені в цій статті, базуються на досвіді обмеженої вибірки пілотних класів. Ми свідомі того, що результати нашого дослідження потребуватимуть верифікації часом. Тільки повноцінний навчальний рік масової практики дасть змогу об'єктивно оцінити життєздатність диференційованого підходу та внести необхідні корективи в методичну систему навчання учнів правознавства та громадянської освіти в базовій школі. Ми певною мірою прогнозуємо ефективність диференційованого підходу на загальнонаціональному рівні після комплексного аналізу впровадження чинних

МНП: 4 – з «Правознавства», 3 – із «Громадянської освіти» та відповідних підручників, створених на їх основі. При цьому кінцевим орієнтиром залишається формування компетентного громадянина, який володіє правовими інструментами не як статичним знанням, а як дієвим щитом для захисту власної гідності та прав у демократичному суспільстві.

Динамічність освітнього середовища: детальний аналіз реальної практики викладання, виявлення стійких методичних труднощів та оцінювання рівня досягнення учнями очікуваних результатів у навчанні обох предметів потребує тривалішого спостереження – щонайменше одного повного навчального року. Лише масове впровадження зможе остаточно підтвердити, спростувати, скорегувати або суттєво доповнити результати нашого поточного дослідження.

Методичний опір: баланс між науковістю юридичної мови та доступністю змісту (на що вказали вчителі-апробатори навчальних матеріалів із «Правознавства») залишається відкритою проблемою, яка потребуватиме додаткової корекції методичного апарату відповідного підручника за результатами першого року масового навчання.

Часовий ресурс: критично мала кількість годин (по 17 навчальних годин на кожний предмет), що зазначали вчителі-учасники вебінарів та вчителі пілотних класів, обмежує можливість повного розгортання практичної частини того чи того підручника.

Репрезентативність зворотнього зв'язку: із 12 вчителів пілотних класів, які працювали з матеріалами з «Правознавства», та 16 – із «Громадянської освіти», розгорнуті аналітичні відповіді надали 5 та 7 осіб відповідно. Хоча такий обсяг вибірки вважаємо достатнім для якісного аналізу в межах інноваційного проєкту, однак він не дозволяє повною мірою оцінити всі аспекти регіональної специфіки впровадження реформи на етапі масової апробації та подальшого використання підручників.

**Висновки.** У результаті проведеного дослідження нами було сформульовано такі узагальнення:

1. Концептуальне розмежування. Теоретично обґрунтовано та практично перевірено концепцію функціональної диференціації як ефективного механізму усунення змістового дублювання навчальних предметів. Встановлено, що збереження автономії «Правознавства» та «Громадянської освіти» за умови їхньої галузевої синергії можливе лише через

чітке розмежування дослідницьких фокусів: правничо-догматичного (норма / алгоритм) для правової освіти та ціннісно-партисипативного (позиція / дія) – для громадянської.

2. Методична формула. Доведено, що «формула успіху» сучасного вчителя громадянської та історичної освітньої галузі полягає в реалізації принципу «інтеграції без дублювання». Використання «Правознавства» як інструмента опанування «букви закону», а «Громадянської освіти» – як простору для соціальної дії, дозволяє максимально ефективно використовувати обмежений навчальний час (17 годин на курс).

3. Практична реалізація та верифікація інновації. Апробація розроблених матеріалів під час державного конкурсу підручників засвідчила зміну парадигми навчальної книги: від ретранслятора інформації до «методичного конструктора» та автономного освітнього середовища. Високий рівень довіри професійної спільноти підтвердив, що вчителі громадянської та історичної освітньої галузі надають перевагу моделі функціонального розмежування двох навчальних предметів, оскільки вона знімає методичну напругу в умовах дефіциту навчального часу (17 годин). Поєднання візуалізації смислів (схем, інфографіки) та цифрових інструментів (е-додатків) забезпечує реальну синергію між правовим алгоритмом та громадянською дією без ризику змістових повторів.

4. Концептуальні інструменти функціональної диференціації. Доведено, що технологічне забезпечення запропонованої нами моделі базується на системному застосуванні трьох авторських інструментів: «Методичного мосту», що забезпечує наступність міжпредметних зв'язків; «Тематичного вузла», який дозволяє фокусувати увагу на ключових дефініціях у точках перетину навчальних предметів; «Методичного квадрата», який виступає цілісним алгоритмом структурування освітнього процесу, що синхронізує зміст, методи, діяльність та результати навчання відповідно до обраного фокуса: юридичної «норми» – у правознавстві чи партисипативної «дії» – у громадянській освіті.

Подальша наукова розвідка може бути спрямована на вивчення результативності використання «методичного конструктора» (підручника та е-додатка) у формуванні громадянської стійкості учнів в умовах тривалих кризових періодів. Окремої уваги потребує розробка діагностичного інструментарію для оцінювання синергетичного ефекту від вивчення двох навчальних предметів у межах єдиної громадянської та історичної освітньої галузі.

## REFERENCES

- Babkina, M. I. (2018). Hromadianske vykhovannia molodi navchalno-metodychnymy zasobamy [Civic education of youth by educational and methodological means]. *Liudynoznavchi studii: zb. nauk. prats DDPU imeni Ivana Franka. Seriiia "Pedahohika"*, (7/39), 27–39. <https://doi.org/10.24919/2313-2094.7/39.140942> [in Ukrainian].
- Bakka, T. V., & Meleshchenko, T. V. (Eds.). (2019). *Hromadianska osvita ta metodyka yii navchannia: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity* [Civic education and methods of teaching it: Textbook for students of pedagogical higher education institutions]. UOVTS "Orion". <https://www.academia.edu/89697239> [in Ukrainian].
- Council of Europe. (2018). *Reference framework of competences for democratic culture* (Vol. 1). Council of Europe Publishing.
- Hupan, N. M. (2022). Pryntsypy intehtratsii zmistu istorii ta hromadianskoi osvity u konteksti vymoh Derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity [Principles of integrating the content of history and civic education in the context of the State Standard of Basic Secondary Education requirements]. In *Problemy suchasnoho pidruchnyka: navchalno-metodychne zabezpechennia osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho chasu* (pp. 122–124). Pedahohichna dumka. <https://lib.iitta.gov.ua/731930/> [in Ukrainian].
- Hupan, N. M., Remekh, T. O., & Sierova, H. V. (2024). *Rozvytok hromadianskoi aktyvnosti ta patriotyzmu uchniv na urokakh predmetiv i kursiv hromadianskoi ta istorychnoi osvitnoi haluzi: metodychni rekomendatsii* [Development of civic activity and patriotism of students in lessons of the civic and historical educational branch: methodological recommendations]. Vydavnychiy dim "Osvita". <https://lib.iitta.gov.ua/740558/> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity* [State Standard of Basic Secondary Education]. [https://osvita.ua/legislation/Ser\\_osv/76886/](https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/) [in Ukrainian].
- Melehanych, H. (2018). Hromadianska osvita yak neobkhdna peredumova yevrointehtratsii Ukrainy [Civic education as a necessary prerequisite for Ukraine's European integration]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk*, 2(18), 22–37. [https://doi.org/10.24144/2218-5348.2019.2\(18\).22-37](https://doi.org/10.24144/2218-5348.2019.2(18).22-37) [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024a). *Pro zatverdzhennia Planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini do 2030 roku* [On approval of the Action Plan for implementing the Concept of Civic Education Development in Ukraine until 2030]. <https://osvita.ua/doc/files/news/914/91405/65c60ece409a3499331898.pdf> [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024b). *Typova osvitnia prohrama dlia 5–9 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Standard educational programme for grades 5–9 of general secondary education institutions]. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/prohramy-5-9-klas/2024/09.08.2024/typova-osvitnya-prohrama-dlya-5-9-klasiv-zzso-1120-vid-09082024.pdf> [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2025). *Pro instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia navchalnykh predmetiv / intehtrovanykh kursiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2025/2026 navchalnomu rotsi. Hromadianska ta istorychna osvitnia haluz* [On instructional and methodological recommendations for teaching subjects/integrated courses in general secondary education institutions in the 2025/2026 academic year. Civic and Historical Educational Branch]. [https://osvita.ua/doc/files/news/953/95309/Hromadyanska\\_haluz.pdf](https://osvita.ua/doc/files/news/953/95309/Hromadyanska_haluz.pdf) [in Ukrainian].
- Pometun, O. (2022). Intehtratsiia zmistu navchannia yak instrument rozvytku v uchniv kompetentnostei XXI stolittia [Integration of educational content as a tool for developing 21st-century competencies in students]. In *Obdarovani dity – skarb natsii!: materialy III Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi onlain-konferentsii (Kyiv, 18–23 serpnia 2022 roku)* (pp. 723–727). Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. <https://lib.iitta.gov.ua/731933/> [in Ukrainian].
- Pometun, O. I. (2023). Navchannia istorii y hromadianskoi osvity yak chynnyk formuvannia natsionalnoi y hromadianskoi identychnosti uchniv v umovakh viiny ta povoiennoho rozvytku Ukrainy [Teaching history and civic education as a factor in forming students' national and civic identity in wartime and post-war development of Ukraine]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, (2), 62–72. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72> [in Ukrainian].
- Pometun, O. I. et al. (2025). *Hromadianska osvita. Modelna navchalna prohrama dlia 6–9 klasiv* [Civic education. Model curriculum for grades 6–9]. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2025/mnp-gromadianska-osvita-6-9.pdf> [in Ukrainian].
- Pometun, O. I., Dudar, O. V., Kryshmarel, V. Yu., & Remekh, T. O. (2026). *Hromadianska osvita: pidruchnyk dlia 9 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Civic education: textbook for grade 9 of general secondary education institutions]. Vydavnychiy dim "Osvita". <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+K02+2026/> [in Ukrainian].
- Pometun, O. I., Remekh, T. O., & Riabovol, L. T. (2025). *Pravoznavstvo. 9 klas. Modelna navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Law Studies. Grade 9. Model curriculum for general secondary education institutions]. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/27.08.2024/01/hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf> [in Ukrainian].
- Remekh, T. O. (2021). Hromadianska osvita [Civic education]. In *Entsyklopediia osvity* (2nd ed., rev. & enl., pp. 174–175). Yurinkom Inter. <https://lib.iitta.gov.ua/729018/> [in Ukrainian].

- Remekh, T. O. (2023). Stanovlennia osvity dlia demokratii v Ukraini na mezhi XX–XXI stolit [Formation of education for democracy in Ukraine at the turn of the 20th–21st centuries]. In *Aktualni aspekty zmistu suspilstvoznachnykh dysyplin ta innovatsiini metodyky i tekhnologii yikh navchannia ta vykladannia / Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching* (pp. 244–262). “Baltija Publishing”. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-315-6-13> [in Ukrainian].
- Remekh, T. O., & Riabovol, L. T. (2026). *Pravoznavstvo: pidruchnyk dlia 9 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Law Studies: textbook for grade 9 of general secondary education institutions]. Vydavnychiy dim “Osvita”. <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+K02+2026/> [in Ukrainian].
- Riabovol, L. T. (2023). Pravove znannia u zmisti intehrovanykh kursiv istorii ta hromadianskoi osvity: sotsialna tsinnist prava [Legal knowledge in the content of integrated history and civic education courses: the social value of law]. In *Pryvatno-pravovi ta publichno-pravovi vidnosyny: problemy teorii ta praktyky: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi konferentsii (Kropyvnytskyi, 6 zhovtnia 2023)* (pp. 19–21). DonDUVS. <https://lib.iitta.gov.ua/737731/> [in Ukrainian].
- Riabovol, L. T. (2025). *Modelna navchalna prohrama “Pravoznavstvo. 9-i klas” (avtory: O. Pometun, T. Remekh, L. Riabovol) yak navchalne vydannia novoho pokolinnia* [Model curriculum “Law Studies. Grade 9” (authors: O. Pometun, T. Remekh, L. Riabovol) as an educational publication of a new generation]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, (35), 277–288. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2025-35-277-288> [in Ukrainian].
- Riabovol, L. T., & Remekh, T. O. (2024). Hromadianska osvita v profilnii shkoli v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Civic education in specialized schools in Ukraine and foreign countries]. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 6(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6.1.13> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Zakon Ukrainy “Pro osvitu”* [Law of Ukraine “On Education”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 38–39, st. 380. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
- Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237–269.
- Winthrop, R. (2020). *The need for civic education in 21st-century schools*. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/the-need-for-civic-education-in-21st-century-schools/>

**Декларація про використання штучного інтелекту.** Інструмент: Gemini (Google); мета: структурування авторських матеріалів, розширення тез до наукового стилю, оформлення таблиць; характер внеску: технічне редагування та допомога у дотриманні вимог щодо структури статті.

**Заява про доступність даних (Data Availability Statement / DAS).** Дані, що підтверджують результати цього дослідження (відповіді вчителів пілотних шкіл, аналітичні звіти вебінарів), зберігаються в автора та можуть бути надані за обґрунтованим запитом. Статистичні дані щодо результатів вибору підручників є публічними та доступними у відповідних протоколах Українського інституту розвитку освіти (UIRO).

**Подяки.** Розробник дослідження висловлює глибоку вдячність Олені Пометун, доктору педагогічних наук, професору, за створення інноваційної концептуальної рамки громадянської освіти для базової школи, ідеї якої були вперше реалізовані в підручнику «Громадянська освіта» для 8 класу (2025 р.) та отримали своє логічне продовження у підручниках для 9 класу «Правознавство» та «Громадянська освіта»; важливі методичні рекомендації та консультування щодо розробки ціннісно-партисипативної парадигми предмета «Громадянська освіта» й створенні матеріалів до відповідного підручника, а також Лілії Рябовол, доктору педагогічних наук, професору, за фахові поради та експертну підтримку в питаннях структурування нормативно-інструментального змісту підручника «Правознавство» та глибокі науково-методичні доповіді на вебінарах для вчителів.

Розробник цього дослідження щиро дякує Софії Шевчук, проєктній менеджерці Видавничого дому «Освіта» за високий професіоналізм у технічній підтримці та організації всеукраїнських вебінарів, координацію процесу збору й узагальнення емпіричних даних апробації, а також за фахове модерування комунікації з освітянською спільнотою.

**Фінансування.** Дослідження не мало зовнішнього фінансування.

**Конфлікт інтересів.** Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису.

Отримано: 16.03.2026

Переглянуто: 21.04.2026

Прийнято: 03.05.2026

Опубліковано: 30.06.2026

**Tetiana Remekh**

PhD, Senior Researcher, Head of the Department of Social Studies Education, Institute of Pedagogy, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 52-D Sichovykh Striltsiv Str., Kyiv, Ukraine, 04053  
<https://orcid.org/0000-0002-5666-6640> remehtatjana@gmail.com

**LEGAL AND CIVIC EDUCATION IN GRADE 9 OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL:  
INTEGRATION AND DIFFERENTIATION OF CONTENT AND METHODOLOGICAL APPROACHES**

The article examines the issue of functional differentiation between the subjects Legal Studies and Civic Education in Grade 9 of the New Ukrainian School, as well as the pedagogical approaches to their teaching. The relevance of the study is driven by the need to reduce overlap and duplication of learning content and to optimise the educational process within a single curricular field under conditions of limited teaching time.

A concept of content-based and methodological differentiation was developed and practically tested. It is grounded in the distinction between two learning focuses: the normative-procedural dimension (for legal education) and the value-based participatory dimension (for civic education). The proposed framework distinguishes between the objective components of legal regulation (norms, procedures, institutional mechanisms), which constitute the core of Legal Studies, and the subjective dimensions of civic competence (identity, values, active participation), which form the foundation of Civic Education.

The article presents the author's pedagogical toolkit designed to support differentiated instruction across both subjects. The models Methodological Square and Methodological Bridge enable students to move from an awareness of static legal norms to meaningful forms of civic action and democratic engagement. Special attention is given to the author's concept of the Thematic Node as a tool for synchronising instruction while preserving the functional autonomy of the subjects. The article provides practical examples to illustrate differentiated learning focuses within shared concepts such as human rights, community, and democracy.

The study demonstrates that clear differentiation of content helps to reduce the risk of methodological inertia and creates productive synergy within the civic and historical educational field. The empirical basis of the study includes the results of a nationwide pilot implementation, data on textbook selection, and an analysis of professional community feedback collected during thematic webinars. The practical value of the study consists in the development of specific strategies for planning the teaching of these courses within the framework of the basic secondary education reform.

**Keywords:** *New Ukrainian School; Legal Studies; Civic Education; content differentiation; Methodological Square; Methodological Bridge; Thematic Node; civic participation; State Standard.*

**AI Use Declaration. Tool:** *Gemini (Google); purpose: structuring author's materials, expanding abstracts to a scientific style, formatting tables; nature of contribution: technical editing and assistance in meeting the requirements for the structure of the article.*

**Data Availability Statement.** *Data confirming the results of this study (responses of teachers from pilot schools, analytical reports of webinars) are stored by the author and can be provided upon reasonable request. Statistical data on the results of textbook selection are public and available in the relevant protocols of the Ukrainian Institute for the Development of Education (UIDO).*

**Acknowledgements.** *The developer of the study expresses deep gratitude to Olena Pometun, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, for creating an innovative conceptual framework of civic education for basic school, the ideas of which were first implemented in the textbook «Civic Education» for grade 8 (2025) and received their logical continuation in the textbooks for grade 9 «Jurisprudence» and «Civic Education»; important methodological recommendations and advice on the development of a value-participatory paradigm for the subject «Civic Education» and the creation of materials for the corresponding textbook, as well as to Liliya Ryabovol, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, for professional advice and expert support in structuring the normative and instrumental content of the textbook «Jurisprudence» and in-depth scientific and methodological reports at webinars for teachers.*

*The developer of this study sincerely thanks Sofia Shevchuk, project manager of the Osvita Publishing House, for her high professionalism in technical support and organization of all-Ukrainian webinars, coordination of the process of collecting and summarizing empirical data of the approbation, as well as for professional moderation of communication with the educational community.*

**Funding.** *The study did not receive external funding.*

**Conflict of interest.** *The author declares that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.*

Received: 16.03.2026

Reviewed: 21.04.2026

Accepted: 03.05.2026

Published: 30.06.2026